

Recenzii

de facilitare a cunoașterii reciproce a diferitelor confesiuni creștine. Nimeni nu crede desigur că o simplă cunoaștere aduce după sine și rezolvarea problemelor teologice, însă este cert faptul că o bună cunoaștere a celorlalte confesiuni creștine contribuie la disiparea suspiciunilor și a miturilor izvorâte fie din ignoranță, fie din reacredință.

Pr. Lect. Dr. Ștefan Barbu Negreanu

Irina Deretić, Stefan Lorenz Sorgner (eds.), *From Humanism to Meta-, Post- and Transhumanism?*, (Beyond Humanism: Trans- and Posthumanism/Jenseits des Humanismus: Trans- und Post-Humanismus Vol./Bd. 8), Peter Lang, Frankfurt am Main·Bern·Bruxelles·New York·Oxford·Warszawa·Wien, 2016, ISBN: 978-3-631-66258-8, 381p.

Sub coordonarea mai multor experți în disciplinele antropologie, istoria artei, biologie, etică, teorie literară, studii literare, filosofie, științe politice și sociologie, în urmă cu cinci ani a fost inaugurată în cadrul editurii germane Peter Lang o serie intitulată „Dincolo de umanism: trans-și post-umanismul”. Cu siguranță, având un titlu provocator, ce trimite la cartea lui Fr. Nietzsche, „Dincolo de bine și de rău”, această serie se dorește a fi un forum de dezbateri inter- și trans-disciplinare pentru monografii și colecții de eseuri ce au ca subiect această temă inovativă. De ce inovativă? Dacă umanismul a dominat, timp de secole, cultura occidentală – indiferent de tipul său: umanismul Antichității, al Renașterii, al Iluminismului, secular etc. – iată că în momentul de față provocări de ordin cultural, social, moral sau politic le ridică relația dintre umanism și „avatarurile” sale: metaumanism, postumanism și transumanism.

În introducerea semnată de cei editori ai volumului de față, al optulea din seria amintită, se face o trecere în revistă a istoriei și diverselor semnificații pe care i-a avut cei trei termeni: postumanismul, propus într-un studiu al lui Ihab Hassan din 1977, încerca să evite dualității categoriilor ontologice în circumstanțele teoretice și practice; transumanismul, folosit ca *terminus technicus* într-o monografie a lui Julian Huxley din 1957, era relaționat cu termeni precum naturalism, utilitarianism și teoria evoluționară, desemnând membrii speciei umane ce se aflau pe calea de a deveni postumani; în fine, ca o alternativă la post- și transumanism, termenul metaumanism a fost utilizat, în 2010, de artistul spaniol Jaime del Val și filosoful german Stefan Lorenz Sorgner pentru a arăta deopotrivă acel „dincolo” și „între” sugerat de ceilalți doi termeni.

Din punct de vedere al temelor abordate, studiile reunite în volum pot fi structurate pe trei secțiuni: al discursului istoric, al reflecțiilor filosofice contemporane și al perspectivelor artistice actuale. Prima secțiune începe cu un articol semnat de Irina Deretić în care ea explică originea, dezvoltarea și natura ființei umane așa cum fusese descrisă în mitul platonician Protagoras. Martin Ferber analizează conceptele de frumusețe, simetrie și adevăr în filosofia lui Platon, după care trage concluzia că nu sunt altceva decât trei calități ale „Binelui”. Christos Panayides compară pe Aristotel și Darwin, cu referire la explicațiile lor teologice privind cauzalitatea finală a ființelor vii. Într-o manieră similară, Pauliina Remes relevă implicațiile Unului la Plotin nu doar ca o cauză eficientă, ci și ca o cauză

finală a existenței umane. Din punct de vedere teologic, o importanță deosebită prezintă studiul lui Hans Otto Seitschek: „Umanismul creștin: un concept alternativ de umanism”. Autorul plasează acest tip de umanism la mijlocul umanismului materialist pur, bazat pe o concepție despre lume monistă (există doar o substanță materială), și umanismul mistic, fără nicio fundamentare rațională. În fine, Ivan Vuković discută „cele două concepții despre umanitate la Kant”, cu referire la ultimele scrieri ale acestuia despre istorie, lege și politică.

Cea de-a doua secțiune cuprinde în general studii centrate pe dezbaterile contemporane asupra concepțiilor de umanism, meta-, post- și trans-umanism și implicațiile lor etice. Se întrepătrund aici idei filosofice și morale tradiționale, legate de umanism, și altele (post) moderne. Astfel, studiile semnate de Drago Durić, Una Popović și Nenad Cekić fac referire la viziunea despre om a lui Darwin, Heidegger și respectiv Nozick, plasând discuția între maximalismul și minimalismul umanist, cu repercusiuni asupra valorilor propuse ca norme individuale și sociale. Deosebit de provocatoare sunt studiile lui Evangelos Moutsopoulos și Boris Bratina, care pornesc de la două întrebări: „Este posibilă astăzi o renaștere a umanismului?”, și respectiv „Altul sau celălalt (*Other or The Other*)?” Ambele studii reflectă la moralitatea pe care lumea contemporană o poate redescoperi ca alternativă la problemele actuale prin recursul la valorile „tradiționale”, adică greco-creștine.

Tot în această a doua secțiune mai au studii: Mikhaïl Epstein, Regine Kather, Marija Bogdanović, Karen Gloy, Evangelos D. Protopapadakis și J. Hendrik Heinrichs. Sunt tratate aici raportul dintre relativismul cultural și fundamentul ontologic al valorilor, implicațiile etice ale manipulării genetice, amenințările aduse de om ecosferei, riscurile tehnologizării excesive etc.

Cea de-a treia secțiune debutează cu trei studii despre receptarea umanismului în literatură: Mirjana Pavlović expune partea bestială a omului, așa cum apare ea tratată în romanul lui Lu Xun, „Jurnalul unui om nebun”; Biljana Dojčinović aduce în discuție, postulând caracterul lor ilustrativ pentru întregul gen uman, scenele din cunoscutul roman al lui John Updike, „Vrăjitoarele din Eastwick” (care a cunoscut și o faimoasă ecranizare, cu Jack Nicholson în rolul principal); iar Marina Milivojević-Madžarev explică umanismul din lucrările lui Sarah Kane, care încercase să descopere esența ființei umane prin analiza trupului și sufletului omenesc.

Alte studii din cea de-a treia secțiune discută diversele manifestări ale experiențelor post- sau meta-umaniste în diferite forme de artă contemporană. Marios Spiliopoulos, care a organizat în Grecia o expoziție multimedia intitulată „Urme ale ființei umane”, este analizată de Evi Sampanikou. Predrag Milidrag analizează implicațiile filosofice ale post-umanismului în trilogia Matrix, cu accent pe problema liberului arbitru. Yvonne Förster, în articolul „Trupul ca mediu: moda ca artă”, argumentează că aspectele populare și sociale ale modei își au originea într-un proces creativ care nu se concentrează pe individ, ci mai mult pe concepte și idei abstracte. Studiul lui Goran Gocić realizează o privire comparativă asupra temei „centrului” la Mircea Eliade și Jacques Derrida, insistând deopotrivă asupra punctelor comune și a diferențelor dintre cei doi.

Ultimele două studii, semnate de Jaime de Val și Stefan Lorenz Sorgner, au, în opinia noastră, valoare programatică. Sunt cele mai consistente din punct de vedere teore-

Recenzii

tic, abordând tema transumanismului dintr-o multitudine de fațete. Astfel, primul autor redefineste perspectiva materialistă a transumanismului prin postularea faptului că trupurile umane sunt constituite prin relaționare și intensitate, de vreme ce ele există în legătură cu alte trupuri omenești, animale, obiecte etc. Mai mult decât atât, ele sunt definite de relație chiar și la un nivel mai adânc: al bacteriei, celulelor, moleculelor și al lumii sub-atomice. Pe de altă parte, Lorenz Sorgner se străduiește să concretizeze un sistem etic transumanist plecând de la anumite considerații ale lui Nietzsche. În fapt, el critică viziunea comunitară asupra creșterii genetice la Sandel.

Volumul de față ți-a propus să ducă discuțiile despre meta-, post- și transumanism pe un alt nivel față de celelalte monografii și colecții de studii din seria „Dincolo de umanism”. În mare parte, această intenție a și fost îndeplinită – cititorul nu va găsi aici un nivel de inițiere! Dimpotrivă, discuțiile sunt deosebit de complexe și abordează profunde implicații sociale, politice, etice și chiar teologice ale temei. Pe de altă parte însă, chiar semnul întrebării păstrat în titlu sugerează că aceste discuții rămân încă deschise. Se pare că umanismul nu și-a spus încă ultimul cuvânt...

Lect. Dr. Ciprian Iulian Toroczka

Pr. Prof. Univ. Dr. Liviu Stan, *Biserica și dreptul. Studii de drept canonic ortodox*, vol. VIII: *Fragmente de curs*, edit. de Pr. Conf. Dr. Irimie Marga, Ed. Andreiana / ASTRA Museum, Sibiu, 2017, ISBN 978-6+06-8106-27-4, 978-606-989-009-7, 978-606-733-209-4

Cel de-al optulea volum al seriei *Biserica și dreptul. Studii de drept canonic*, coordonate și îngrijite de către Pr. Conf. Dr. Irimie Marga, aduce în atenția cititorilor o serie de trei lucrări mai puțin cunoscute, realizate de către Pr. Prof. Liviu Stan. Este vorba despre un curs de Drept Canonic Ortodox, și două studii extinse despre relațiile Bisericii și stat în decursul timpului, respectiv despre situația istorică și canonică a locurilor sfinte din Răsărit.

Așa cum mărturisește editorul în nota introductivă, recuperarea cursului de drept a reprezentat o adevărată aventură, desfășurând o amplă investigație pentru a da de urma unui exemplar al acestui manual dactilografiat care a dispărut în condiții neelucidate în anii '90. Descoperind „în mod providențial” textul, Părintele Marga ne pune la dispoziție acest curs alcătuit pe baza notițelor luate de studenți la orele de drept canonic ale Părintelui Liviu Stan. Importanța lucrării publicate sub titlul „Introducere în studiul Dreptului” (p. 9-171) constă în complexitatea cu care este prezentată această disciplină practică în raport cu științele juridice profane, răspunzând unor probleme ce țin de definirea Dreptului în antichitate (p. 16-19), de stabilirea originii și a naturii Dreptului (p. 23-36, 46-52) și mai ales de filozofia dreptului, așa cum s-a conturat ea mai recent în epoca modernă și cea contemporană (p. 36-46), respectiv a raportului dintre Drept și Științele sociale (p. 52-55).

După aceste elemente cu caracter introductiv urmează o prezentare generală ce vizează norma de drept (p. 62-78), raportul juridic (p. 78-82), izvoarele Dreptului (p. 82-85), tehnica juridică (p. 85-87), clasificarea legilor (p. 87-98), instituțiile juridice (p. 98-100),